

ЧАС НА ПЕРЕГЛЯД І ЧАС НА ЗМІНИ

**Україна
і ми в межовій
ситуації 70-х років**

Василь І. ГРИШКО

Canberra—Melbourne

Australia
diasporiana.org.ua

ЧАС НА ПЕРЕГЛЯД І ЧАС НА ЗМІНИ

**Україна
і ми в межовій
ситуації 70-х років**

Василь І. ГРИШКО

Canberra — Melbourne
Australia

printed in Canberra

Les Shaw PO Box 180 Civic Square A.C.T. 2608

Час на перегляд і час на зміни

**ДОПОВІДЬ НА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ
ФОРУМІ ПРИ НАГОДІ VII-го З'їзду
УКРАЇНСЬКОЇ
РЕВОЛЮЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ
ПАРТІЇ (УРДП) В м. ТОРОНТО (КАНАДА)
24. ТРАВНЯ 1975 РОКУ**

I

**УКРАЇНА НА МЕЖІ СВОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО «БУТИ ЧИ НЕ БУТИ»
В СРСР СЬОГОДНІ ТА ГОЛОВНІ ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ БОРОТЬБИ
ЗА НАЦІОНАЛЬНЕ ІСНУВАННЯ**

**1. УКРАЇНСЬКА «МЕЖОВА СИТУАЦІЯ»,
ЯК РЕАЛЬНІСТЬ ЖИТТЯ НАШОГО НАРОДУ
СЬОГОДНІ**

Вихідною тезою цієї доповіді я ставлю знову, вже не раз наголошувану мною протягом останнього десятиріччя, тезу про т. зв. «межову ситуацію», в якій у цей час опинилась українська нація в політичній дійсності СРСР та сучасного світу взагалі. Поняття «межова ситуація» належить до тих, що набули загального вжитку в наш час завдяки поширенню філософії т. зв. «екзистенціалізму». А в ній цим поняттям окреслюється надзвичайна ситуація окремої людської особистості на вирішальному випробуванні її людської вартості перед лицем смертельної небезпеки — на межі її «бути чи не бути». Звичайно, це поняття я застосовую тут на окреслення ситуації цілої української нації цілком довільно й умовно, як лише узагальнений образ. Те, що я маю тут на увазі — це та ситуація смертельної небезпеки, яка виникла для самого дальшого національного існування українського народу на його батьківщині. Конкретніше ж —

ідеться про фактичне приречення його в СРСР на національну смерть тією національною політикою Москви, яку проголошено програмою КПРС ще 1961 року, але здійснення її повною силою розгорнено саме тепер, у 70-ті роки.

Ледве чи є тут потреба доводити, що в такому розумінні українська «межова ситуація» — це таки справді реальність життя нашого народу сьогодні. Факти, що незаперечно свідчать про це, вже досить добре відомі всім, кому це не байдуже, і ці факти говорять самі за себе навіть і з офіційних документів та з офіційної преси й суспільно-політичної літератури Української РСР та Радянського Союзу. Що ж до документів і літератури українського «Самвидаву», то з них ці факти вже не тільки говорять, а просто кричать про те, що йдеться саме про критичний стан української нації на межі її життя і смерті. Якщо мову цих фактів звести до самих **узга**льнень, то про що, власне, ці факти свідчать? Вони свідчать про тотальну русифікацію, що переростає вже прямо в **росіянізацію** України — тобто в перетворення українців на росіян не лише за мовою й культурою, але й за свідомістю приналежності до єдиного народу під фіктивною назвою «советській народ». Ці факти свідчать про витіснювання вже не тільки української мови й української свідомості з голів і сердець українців, але про витіснювання й самих українців із України — за допомогою спеціальної демографічної політики Москви, спрямованої на звичайну **колонізацію** України росіянами за національністю чи росіянізованими вже іншонаціоналами з-поза України. Ці факти свідчать про цілковиту **інтеграцію** української економіки в єдиній централізованій, т. зв. «загальносоюзній» господарсько-політичній системі, що насправді є просто російсько-імперіяльною системою. І нарешті — ці факти свідчать про підготовку вже й фактичної **ліквідації** союзної форми пов'язання України (як таксамо й інших національних республік) з Росією у формальній системі СРСР, отже — про фактичну ліквідацію вже навіть і тієї куценької територіяльно-адміністративної автономії, що була досі бодай зовнішньою видимістю якогось т. зв. «республіканського самоурядування».

Все це речі, які зокрема з особливою чіткістю визначено в останньому покищо, 7-8-му випуску.

ку «самвидавного» журналу «Український вісник» з весни 1974 р. назвою «етноцид українців в СРСР». Етноцид — це етнічно-національне народобивство через нищення національної особистості народу, через нищення його мови й культури, його історичної пам'яті, його державно-політичної та навіть і територіяльної самоідентифікації. Цим саме й визначено українську ситуацію в СРСР сьогодні як ситуацію «межову» для українського «бути чи не бути». Також — хіба не про цю ж таки ситуацію волає й Іван Гель у своєму останньому слові перед засудом його на десятирічне позбавлення волі? Це слово недавно стало відоме й нам, як один із новіших документів «Самвидаву», де сказано: «Сьогодні страшно й трагічно звучить для України питання: як бути? і «бути чи не бути»?

2. ГОЛОВНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ В СУЧАСНІЙ «МЕЖОВІЙ СИТУАЦІЇ»

Власне, так ось поставлене Іваном Гелем питання «страшного й трагічного» нині для України звучання я й ставлю тут перед нами на роздум і обговорення. Бо ж це питання стосується і нас, оскільки ми вважаємо себе українською політичною еміграцією, тобто — активно причетною до долі українського народу його частиною в позаукраїнському світі. Саме тому й буде тут мова про Україну і нас у межовій ситуації 70-х років — у тому розумінні, що ця ситуація є межовою й для нас. Бо коли йдеться про вирішальне історичне випробування національної вартості українського народу на межі його національного «бути чи не бути», то при цьому йдеться також і про випробування політичної вартості нашої діяльності на еміграції для України. В цьому ж сенсі перед нами, як і перед нашим народом на батьківщині, стоїть передусім питання «як бути?» в цій ситуації, щоб народові «там» витримати вирішальний іспит його історичної долі, а нам «тут» виправдати свою місію політично активної його частини поза межами його неволі.

Між іншим, згідно з філософією екзистенціалізму, від якої я тут довільно й умовно запозичив у роді узагальнення й образу поняття «межова ситуація», щойно в такій ситуації, перед лицем безпосередньої небезпеки смерті, людсь-

ка особистість є в стані та мусить збагнути свою трагічну самотність у світі і таким чином вигволитися від усяких ілюзій щодо зовнішнього до неї світу, усвідомлюючи справжню суть свого буття та свою власну відповідальність за нього. Нав'язуючи до цього також цілком довідливо й умовно чи не слід припустити, що в такій же ситуації мусить це саме статися й у випадку зі збірно-національною особистістю народу?

Але від філософських абстракцій перейдімо до конкретно-політичних реалій української дійсності та її проблем у їхньому безпосередньо-практичному стосунку до нашої діяльності на еміграції. І тут відразу ж мушу ствердити, що насправді серед проблем нашої національно-політичної дійсності в українській «межовій ситуації» сьогодні найголовнішими якраз і є саме такі чотири, як от: 1) проблема нашої трагічної самотності в світі; 2) проблема визволення від будь-яких ілюзій щодо зовнішнього світу; 3) проблема усвідомлення справжньої суті нашого національного буття та нашого національного стану в собі самих; і нарешті — 4) проблема нашої власної відповідальності за наше національне «бути чи не бути». Розгляньмо ж бодай загально кожну з цих чотирьох проблем у їхній послідовності та в їхньому взаємозв'язку, як тло для відповідних практично-політичних висновків.

3. УКРАЇНЬСКА ЗОВНІШНЬО-ПОЛІТИЧНА САМОТНІСТЬ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Отже — передусім щодо нашої трагічної самотності в світі. Тут, очевидно, я маю на увазі самотність українського народу перед лицем безпосередньої небезпеки в його національному існуванню за відсутності будь-якої надії на допомогу з боку байдужого до нього зовнішнього світу. Та ця ж самотність, очевидно, стосується й української політичної еміграції в її зусиллях працювати саме в цьому байдужому до української долі зовнішньому світі — для справи змагання за українське національне майбутнє. Мушу зазначити, що тут не йдеться просто про т. зв. «декон'юнктуру» української справи в зовнішній політиці тих чи інших «світових потуг», які могли б, за своєю позицією в стосунку до СРСР, бути зацікавленими в т. зв. «українській карті» для міжнародно-політичної гри чи на-

віль і мілітарно-політичної «розгри». Ні, йдеться про тривалий чи може й постійний стан, так би мовити, «декваліфікації» та навіть і «дегенерації» самих цих «потуг» — як у політичному, так і в мілітарному та найголовніше — в моральному розумінні, як дійового протиставлення сили, що прирекла нашу націю на смерть. Зрештою, протягом останніх тридцятьох років ми були свідками ганебного банкрутства кількох періодів нібито сприятливої для українських цілей «кон'юнктури» в міжнародньо-політичних схемах т. зв. «західнього вільного світу» на чолі з Америкою. Була навіть проголошена т. зв. «політика визволення» з її голосним «тижнем поневолених народів», що стосувався й України. І що ж? Усе це виявилось блефом, і бутафорно-пропагандне «визволення» раптом обернулося в свою протилежність — у міжнародньо-політичну легалізацію потенційними «визволителями» сфери поневолення Москвою народів не лише СРСР, а й усєї Східньої Європи. І все це лише в обмін за досить проблематичні перспективи обіцяних Москвою прибутків для капіталістичних монополій Америки й Західньої Європи в освоєваних (силами поневолених) просторах євразійського Сходу.

Власне, гола реальність того факту, що політика «вільного Заходу» насправді не вільна від вирішальної в ньому сили великого капіталу з його чисто «бізнесовими» калькуляціями — це те, що роблять для нас усякі т. зв. «кон'юнктури» для української справи в зовнішній політиці Заходу не тільки даремними, але й небезпечними ілюзіями. Бо ж, на додаток до всього, ці кон'юнктури базуються на пекельній рівновазі атомового терору, в категоріях якого тільки й мисляться в політиці всіх «великих світових потуг» розв'язки їхніх конфліктних ситуацій — без уваги не тільки на інтереси, а й на саме існування якихось там, мовляв, «малих націй». А як щодо азієсько-комуністичного Сходу чи т. зв. «китайської кон'юнктури»? Щоправда, з цим не пов'язані серед українців ніякі ілюзії т. зв. «визволення», зате є можливість ілюзії т. зв. «слухної нагоди для боротьби». Та про яку «слухну нагоду» в цьому варіанті «кон'юнктури» може бути мова, якщо взяти до уваги реальність таких перспектив, як наступальний і переможний для СРСР перебіг війни СРСР з Китаєм за умов

сприятливої для СРСР неутральности, а може й «бізнесово»-політичного партнерства з ним Заходу?

4. ПРОБЛЕМА ВИЗВОЛЕННЯ ВІД БУДЬ-ЯКИХ ІЛЮЗІЙ ЩОДО ЗОВНІШНЬОГО СВІТУ

Таким чином — ствердження самотності української нації в її трагічній ситуації в СРСР сьогодні, серед байдужого до неї зовнішнього світу — це те, що вже само собою означає зречення від ілюзій щодо цього зовнішнього світу. Та в даному разі перед нами стоїть проблема визволення української національно-політичної свідомости і національно-політичної діяльности від будь-яких ілюзій щодо зовнішнього світу в розумінні **визволення від будь-яких орієнтацій на зовнішні сили**. Ця проблема стосується як українців на батьківщині, так і ще більшою мірою української політичної еміграції. Треба сказати прямо: спокуса різних орієнтацій на ті чи інші зовнішні сили — це те наше національно-історичне прокляття, яке великою мірою спричинилося й до того, що український народ так і не спромігся ще й досі забезпечити собі державну незалежність; а не живши справді незалежним державним життям, не зміг навіть і розвинутися в справді повноцінну, внутрішньо-сконсолідовану і тому внутрішньо сильну націю. Звичайно, це сталося наслідком самого геополітичного становища України на перехресті суперечних інтересів кількох великих держав. Але це не міняє того факту, що протягом усієї своєї історії ми всі свої визвольні зусилля пов'язували з такою чи іншою зовнішньою орієнтацією і завжди воювали то з поляками проти турко-татар, то з турко-татами проти поляків, то знову з поляками чи турками проти росіян, то по-

тїм з росіянами проти поляків, а пізніше в ці комбінації ввійшли ще шведи, а потім німці та інші. Зрештою, ця звичка завжди бути з кимось проти когось відучила нас бути самими собою й стояти самим за себе навіть і тоді, коли це зовсім і не означало мати проти себе всіх. Чи ж не самі ми в Переяславі залізли в ярмо Москви, якого сама Москва нам навіть і не пропонувала? Бо наш гетьман не уявляв себе інакше, як чийсь васалом і шукав підпори своєї влади не в силі свого народу, а в силі протекції чужих суверенів. Чи ж не тому спіткала нас і недоля під Полтавою? Бо наш інший гетьман був настільки заклопотаний самою зовнішньо-політичною комбінацією союзу зі шведами, що цілком не подбав про те, щоб своєчасно й відповідно змобілізувати для боротьби свій народ. Нарешті — чи ж не тому змарнували ми й динамічний потенціал великої революції? Бо, замість осідлати революційну стихію свого народу для здобуття своєї державної незалежності, наші вожді шукали опертя для неї передусім у союзах — то на Заході, то на Сході, Що ж найгірше було в усіх цих наших зовнішніх орієнтаціях протягом усієї нашої історії, так це те, що вони завжди ділили нас самих на різні, протилежні своїми орієнтаціями, табори, які в союзах з різними зовнішніми силами воювали самі між собою і нищили власну силу нашої нації та й саму націю. Що ж до наших союзів із зовнішніми силами, то фактом історії є те, що ні один із них не був для нашої нації корисним, а навпаки — всі вони були згубними, і все з однієї й тієї ж самої причини: через брак відповідної власної сили, яка єдино тільки й робить і всякий союз справді союзом, а не підлеглістю. Ідеться про силу в самих собі, про свою внутрішню силу, як однієї національної особистості, якої ми, на жаль, належно не розвинули, — поряд з іншими причинами, також і через свої ілюзії сили в союзах з іншими, зовнішніми силами. Звідси висновок: покінчити зі своїми ілюзіями щодо зовнішнього світу, визволитися від цих ілюзій і розраховувати на свої власні сили.

5. УКРАЇНЬСКА ВНУТРІШНЬО-НАЦІОНАЛЬНА СЛАБИТЬ ПЕРЕД ЛИЦЕМ ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНОМУ ІСНУВАННЮ

Та коли мова про власні сили, то щодо них треба також не мати ніяких ілюзій і бачити їх тільки такими, якими вони справді є, а не увидаються нам у своїй уяві про себе. І тут перед нами наступна проблема — усвідомлення справжньої суті свого національного буття, справжнього стану національної особистості свого народу, справжніх меж і обмежень його спроможностей, отже — його сили і його слабости, в даний час і в даній ситуації.

Я вже згадував про національну недорозвиненість нашого народу через те, що йому не довелося пожити досить тривалий історичний період справді незалежно-державним життям, у якому тільки й формуються народи в повноцінну, внутрішньо цільну і сильну національну особистість. Саме тому про українську націю один із західно-європейських спостережників сказав, що вона, мовляв, «ще заслаба, щоб жити повноцінним національним життям, але вже засильна, щоб умерти». При всій суб'єктивності такої оцінки нашої національної вартості байдужим до нашої справи чужинцем, у цьому все ж таки є та правда, що в українській нації справді наявні разом обидва елементи — і національної слабости, і національної сили, і за сучасного її стану контрастна сполука в ній їх обох особливо різучо очевидна.

На жаль, треба ствердити той факт, що в сучасній, критичній для української нації, ситуації в СРСР українську національну слабкість особливо намагається використати Москва для здійснення в Україні тієї політики русифікації, що вже переростає в росіянізацію та набуває форми етноциду українців в СРСР. І найголовніше це те, що в цьому Москва має помітні успіхи таки завдяки тому, що опір цій політиці серед мас українського населення неспівмірно слабший, ніж природньо він мав би бути (та з боку деяких інших національностей у їхніх республіках і є) за тих умов, які фактично для цього в СРСР існують. Адже русифікація, наприклад, шкіл і виховних закладів в українських містах не просто примусова, а, як то кажуть в СРСР — «примусово-добровільна», мовляв — на бажання батьків.

І коли навіть і в тих містах України, де статистично переважає все таки українське за національністю населення, українські школи й українська мова викладання взагалі вже стають зникаючим явищем, то стається це все таки завдяки практично-достосуванській, а не національно-гідній поведінці більшості батьків-українців. А таке, наприклад, як деклярування російської мови за свою «рідну» чи т. зв. «другу рідну» мову, а то й записування себе за росіян — не лише поза Україною в інших республіках СРСР, але й у самій Україні — це вже просто таки добровільне (хоч, звичайно, теж практично-приспосованське) «перебіжництво» в табір панівної нації. Таких же перебіжчиків у самій Україні тепер уже числиться за офіційною статистикою понад три мільйона (тобто — більше, ніж кількість цілих таких народів, як латвійці й естонці в їхніх республіках разом узятих); а по всьому СРСР кількість таких українських перебіжчиків (судячи з факту зменшення українців поза Україною в СРСР, незважаючи на постійне збільшування їх переселювання з України), мабуть ще вдвічі більша. До речі, це переселювання відбувається також «добровільно-примусово», переважно в різні краї Російської Федерації, й українці при цьому виявляють особливу податливість. Треба також відзначити й особливу схильність українців інтегруватися в російській центральністично-бюрократичній системі кар'єризму на всіх ступенях служби режимові, зокрема ж — у військовій службі, яка чи найбільше росіянізує українців, роблячи їх навіть знаряддям русифікації й інших національних республік, а не тільки своєї, Української.

6. ПРОБЛЕМА УСВІДОМЛЕННЯ СЛАБОСТІ ВЛАСНИХ СИЛ У ЗМАГАННІ ТАКИ ВЛАСНИМИ СИЛАМИ

Слушно мовиться в останньому, 7-8-му випуску «самвидавного» «Українського вісника», що насправді українців, які є такими не тільки за назвою, в Україні тепер є менше, ніж це показує навіть тенденційно зменшена формальна кількість українців за сучасною офіційною статистикою в СРСР, і до того ж є постійна тенденція до дальшого зменшення. Деякі ж із тих, що тепер прибувають закордон із України, навіть твердять, що не менше як половину із загальної кількості українців в СРСР сьогодні вже мож-

на вважати за «українські мертві душі», а серед другої половини ще «живих» чи «напівживих» більшість — це в основному пасивна пристосованська маса. На цьому тлі та активна меншість, яка від 60-х років особливо виявляє себе в акціях протесту проти русифікації та ліквідації національних прав України, у творенні українського «Самвидаву» тощо — це, на думку деяких новіших свідків з України, своєрідне «українське диво» останніх десятиріч.

Власне, додаю від себе, такі «українські дива», що періодично з'являються в критичні моменти української історії, це саме і є тим виявом глибинного потенціалу української національної сили, яка рівноважить українську національну слабкість та робить нашу націю «засильною, щоб умерти» навіть і в тому стані, коли вона «заслаба, щоб жити повноцінним національним життям». Але нині на ліквідацію цього «українського дива» спрямовано головну увагу органів терору й пропаганди, і від того, який буде наслідок цього терористично-пропагандного наступу на це «диво», залежатиме, в який бік зміниться рівновага елементів сили й елементів слабости нашої нації на наступні десятиріччя.

Такий стан українського національного буття на батьківщині сьогодні, і висновок з цього один: цей стан безумовно дуже далекий від того, який звичайно характеризується в нас такими бойовими національно-патріотичними фразами, як «воююча Україна», «нація в боротьбі», «визвольний фронт у дії», «Київ проти Москви в авангарді визвольної революції народів» і тому подібне. Як відомо, ці фрази є висловом найпростішого і тому найпоширенішого в нас на еміграції уявлення, немовби вся проблема нашого народу в СРСР полягає лише в відсутності відповідної нагоди для так званого «всенационального зриву», якого народ нетерпляче чекає і до якого він морально «завжди готов». А тому, що ми, мовляв, великий сорокамільйоновий народ, то з цього впливає й найбільш популярна в нас на еміграції схема «визвольної політики» з позиції уявної сили. Саме це й є зразок тієї ілюзії щодо власних сил, від якої треба нам також визволитися, як і від ілюзій щодо зовнішніх сил. Бо коли наш народ нині приречений боротися за своє існу-

вання і своє майбутнє з розрахунком на власні сили, то треба не боятися глянути правді в вічі, якщо ці наші сили ослабі; і визнавши факт нашої слабости, з нього й виходити в своїх схемах української політичної праці.

7. ПРОБЛЕМА НАШОЇ ВЛАСНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ «БУТИ ЧИ НЕ БУТИ» ТА КОНЕЧНІСТЬ ПЕРЕГЛЯДУ І ЗМІН

Очевидно — проблема усвідомлення справжнього стану наших власних національних сил і їх слабости нині сама собою ставить перед нами й проблему нашої власної, збірної й індивідуальної, відповідальности за цей стан, за потрібні зміни в ньому в цей критичний для нашої нації час, і нарешті — за саме наше національне «бути чи не бути». Тут мимоволі пригадуються слова Левка Лук'яненка, який ось уже 14 років перебуває в ув'язненні за спробу створити легальний рух за здійснення конституційного права України на вихід із СРСР. Як подає Валентин Мороз у своєму есеї «Серед снігів», у відповідь на висловлений одним спів'язнем Лук'яненка погляд про даремність його жертвених зусиль заради непевної щодо наслідків української справи, Лук'яненко сказав: «Коли б я навіть був єдиним українцем на світі, то й тоді я боровся б за Україну.» Те, що в цьому сказано й для нас, полягає ось у чім: якою б не була слабою наша нація в її трагічній самотності перед лицем ворожих і байдужих до неї сил, однаке це не тільки не дає нам підстави ослаблювати наші зусилля для справи змагання за її гідне життя й майбутність, а навпаки — саме це і саме тепер змушує нас, кожного зокрема й усіх нас разом, стократ посилити свої зусилля. Бо ж українська нація — це ми, українці «на Україні й поза Україною суцї», то ж і слабкість і сила нашої нації — віде інде, як саме в нас самих. Тому й відповідальність за дальшу долю нашої нації в цей критичний для неї час лежить на нашому сумлінні і на нашому обов'язку; і тому ми — «тут і там» по-різному, але разом — мусимо взяти на себе цю відповідальність.

Та це відразу ж ставить нас перед конечністю перегляду і змін у самій нашій національно-політичній стратегії й тактиці — «тут і там»

— у світлі саме тих проблем, про які тут уже була мова. Перейдемо ж тепер конкретно до цього.

II

ПЕРЕГЛЯД І ЗМІНИ В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЗМАГАННІ НА БАТЬКІВЩИНІ ТА ВИМОГИ ЧАСУ Й ОБСТАВИН ЩОДО ЦЬОГО НА ЕМІГРАЦІЇ

1. НОВЕ В УКРАЇНСЬКІЙ НАЦІОНАЛЬНО- ПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИЦІ НА БАТЬКІВЩИНІ ТА СТАВЛЕННЯ ДО ЦЬОГО НА ЕМІГРАЦІЇ

Тому що головний висновок із усього сказаного тут попередньо зводиться до ствердження факту самотності й слабости наших національних сил у ситуації, коли в змаганні за своє загрожене націєлюбне майбутнє ми мусимо розраховувати саме на власні сили, то з цього цілком очевидним є й те, що саме треба переглянути і змінити у самій нашій національно-політичній стратегії й тактиці — як на батьківщині, так і на еміграції. Зрештою, коли йдеться про батьківщину, то перегляд і зміни там уже фактично сталися, і для нас, як політичної еміграції, питання полягає, власне, в тому, які принципи і практичні висновки маємо ми зробити для всієї національно-політичної праці для України поза Україною.

Тут я маю на увазі той факт, що від 60-х років активні сили змагання за українські національні цілі на нашій батьківщині переключилися повністю в річище змагання за демократизацію й українізацію в рамках загального руху в Радянському Союзі за здійснення формально існуючих конституційних прав, громадянських і національних, що включають і право виходу України з СРСР та в цілому відповідають основним міжнародно-правним деклараціям Об'єднаних Націй. Безперечно, цей факт є логічним наслідком перегляду трагічного досвіду попереднього, збройно-повстанського та підпільно-революційного періоду боротьби 40-50-х років — героїчної але безнадійної в цілковитій самотності серед байдужого зовнішнього світу та самими власними силами, що виявилися неспівмірно слабкими і тому зазнали, фатального для

всіх українських національних сил, розгрому.

У нас на еміграції загалом цей факт не знайшов належного розуміння, і в зміні форми змагання національного активу в Україні більшість нашої політичної еміграції вбачає, власне, тільки зверхню форму, якою, мовляв, «вони там лише прикриваються, бо ж інакшого вибору не мають». Є й інший, таксамо невірний, погляд, що в цьому факті, мовляв, виявився заціпенений рецедив націонал-комуністичних ілюзій, для яких нема підстав. Але взагалі, надаючи цьому фактові значення лише зручного тактичного маневру в умовах СРСР, більшість нашої еміграції вважає, що це ніяк не змінює завдань і характеру нашої національно-політичної діяльності для України поза Україною. Але погляньмо на справу загальнонаціональними очима, маючи на увазі цілість української національної політики в сучасній українській «межовій ситуації».

2. БОРОТЬБА ЗА НАЦІОНАЛЬНЕ ІСНУВАННЯ ВЛАСНИМИ СИЛАМИ — З ПОЗИЦІЇ УСВІДОМЛЕНОЇ СЛАБОСТІ ВЛАСНИХ СИЛ, ЯК ЄДИНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ВИБІР СЬОГОДНІ

Передусім мусимо здати собі справу з того що незаперечною реальністю є прикрий для нас факт, що національно-політична проблема України нині і на довгий час приречена бути частиною загального комплексу проблематики СРСР, і тому для зовнішнього світу вона є «внутрішньою проблемою СРСР» та як міжнародня проблема не існує. Цей стан речей міг би змінитися лише в тому разі, якби настали драстичні зміни в наявному тепер «статус кво» в цілій Східній Європі. Але реальної перспективи таких змін у проглядному часі немає; бо це не могло б статися без активної позитивної ролі в цьому Заходу, а тимчасом нині Захід іде в протилежному напрямі: до закріплення вже й формальними договорами з СРСР фактично вже визнаного Заходом «статус кво» в Східній Європі і таким чином — до поділу так званих «сфер впливу», а вірніше — поділу сфер політичного й економічного панування двох світових «понад-держав». Звичайно, ми не можемо визнати доконаного факту такого стану речей,

але ми не можемо ніяк його змінити, а тому мусимо в своїй національно-політичній діяльності виходити таки з цього, як із факту реальності. В такій же реальності, яка означає передусім цілковиту відсутність сприятливих для української справи зовнішніх передумов, як же виглядає перспектива нашої змагання власними силами, ставка на які є в нас єдиним вибором?

Цілком очевидним є те, що навіть коли б і всі ті українці, які є ще бодай «національно живі», хоч і не активні, раптом заактивізувалися й підхопили революційну ініціативу активної меншости та стали б, як один, до боротьби в тій формі, що в нас популярно називається «визвольний зрив», то навіть і в такому разі самих українських національних сил було б неспівмірно мало для того, щоб успішно протиставитися цілому комплексові безмірно переважаючих ворожих сил в СРСР, які в такому разі всі об'єднано будуть проти нас. Я вже не кажу тут про безнадійність «визволення» України взагалі в замкненій західними сателітами, так би мовити, «внутрішній тюрмі» СРСР. Чи ж можлива за такого стану речей нині українська визвольсько-революційна політика з позиції сили? Ні, за відсутності відповідних зовнішніх передумов, вона цілком утопічна. Можна б, звичайно, говорити про таку політику в розумінні організації, розбудови й підготовки до «зриву» національно-революційних сил і творення при цьому організованого, мовляв, «спільного визвольного-революційного фронту поневолених народів» в СРСР. Але в умовах тоталітарно-поліційної системи такого, безприкладно д'єсконалого щодо провокаційно-терористичних методів, типу як та, що існує в СРСР, це, звичайно, річ не реальна. Становище щодо цього могло б змінитися кардинально тільки в разі виникнення в СРСР такої внутрішньо-політичної кризи, як, наприклад, так званий «палацовий переворот» в Москві та спричинена цим затяжна боротьба за владу, що могла б перерости в загальну громадянську війну. Але виникнення такої ситуації від нас ніяк не залежить, бо фактично ініціатива в цьому може належати швидше всього військово-поліційним і партійним, найбільш централістичним і шовіністичним силам, що найбільш небезпечні для національно-революційних перспектив в СРСР.

Логічний висновок із цього всього виходить один: за умов неспівмірності наших власних сил у протиставленні цілому комплексові ворожих нам сил в СРСР — у ситуації, коли боротьба власними силами є наш єдиний вибір, саме усвідомлення слабости наших сил є основною передумовою правильною, а це значить — реальною, політики. Сама ж ця реальна політика в такому разі має бути політикою з позиції усвідомленої слабости і відповідно до цього — політикою перетворення своєї слабости в силу через застосування зброї всіх слабих: мудрости в засобах боротьби. Коли не сила подолати силу, тоді треба мобілізувати розум; а це значить: сконцентрувати всі свої зусилля не на прямій конфронтації з силою ворога, а на використанні його слабостей — і тих, що природньо властиві йому самому, і тих, що закладені в об'єктивних обставинах. Але розгляньмо це питання трохи детальніше.

3. НЕ КОНФРОНТАЦІЯ З СИЛАМИ ВОРОГА, А ВИКОРИСТАННЯ ЙОГО СЛАБОСТЕЙ І ПАРАЛЕЛЬНИХ СИЛ ЗМАГАННЯ ПРОТИ НЬОГО НА ДАНОМУ ЕТАПІ

Наш ворог — російський імперіялізм у комуністичному ідеологічному оформленні. Конкретним же носієм цього імперіялізму є не цілий російський народ, а диктаторська кліка різнонаціональної компартії СРСР, що використовує російські шовіністичні тенденції і сили в своїх цілях. А сам же СРСР — це псевдо-«союзна» державно-політична форма, якою оформлено в категоріях комуністичної ідеології різнонаціональну, але централізовану, імперію під тоталітарною владою партійно-диктаторської кліки. Такий наш ворог, і в такій його природі закладені як елементи його сили, так і елементи його слабости. Сила нашого ворога — це сила диктатури, сила терору, сила військово-поліцейської та організаційно-технічної переваги тоталітарної влади над неорганізованими народами, суспільними групами й людьми взагалі. Та крім того, його сила також в умінні маневрувати, використовуючи суперечності різних частин і цілих народів в інтересах тоталітарної влади. Проте, хоч як це не парадоксально, ті ж таки еле-

менти, що складають силу нашого ворога, криють у собі й елементи його слабости.

Річ бо в тому, що всі елементи його сили основані передусім на насильстві, яке з різних причин, але однаково нестерпне для більшости всіх народів СРСР, включно з російським народом і навіть для більшости всіх суспільних груп та прошарків в СРСР, включно з такими, як і певна частина партійної інтелігенції тощо. Це, безперечно, створює масове незадоволення і потенційні сили опору тоталітарній владі з боку також тієї частини мас різнонаціонального, в тому й російського, суспільства в СРСР, які в прямій конфронтації українських національно-активних сил з цілістю суспільно-політичної системи будуть у більшости, звичайно з різних причин, проти чи в кожному разі не на стороні української справи. А тим часом ці ж самі різнонаціональні, в тому й російські, протитоталітарні сили можуть об'єктивно діяти в тому ж самому напрямі, що й українські національні сили; і саме у наявності такої можливости полягає та слаба сторона переважаючих сил нашого ворога, яку можна використати проти нього в нашому нерівному змаганні з ним. І для цього вже й ~~нині~~ існують об'єктивні підстави.

Ці підстави полягають зокрема в тому, що за самою своєю фальшиво-ідеологічною природою насильство тоталітарної влади в СРСР мусить виступати назовні під маскою протилежних його суті понять офіційної пропагандної брехні. Власне, все зовнішнє оформлення соціально-і національно-політичної системи СРСР фальшиве, тому й усе в ній фальшиво-двоїсте: тоталітарна диктатура оформлена як радянська конституційна демократія; централізована імперія — як союз радянських суверенних республік; терористична ~~сваволя~~ над безправними масами — як зразок громадянських та національних прав і свобод тощо. У цій фальшивій двоїстості — постійне джерело внутрішньої суперечности системи в СРСР, суперечности між формою і змістом, між словом і ділом, між фіктивним і фактичним станом речей. І в цьому ж — те головне слабе місце нашого ворога, відповідне й послідовне використання якого відкриває можливість загального, для переважної більшости всіх народів СРСР і різних суспільних груп у них, шляху фак-

тично спільного, хоч і неорганізованого в щось єдине, а лише паралельного один до одного, змагання за спільні для них на даному етапі інтереси, незважаючи на різниці їхніх остаточних цілей.

Ідеться, власне, про спільну для всіх народів і груп (та й просто людей) в СРСР, найприроднішу для них та найпростішу, ідею обернення суперечності між формою і змістом усього суспільно-політичного життя в СРСР та протилежний бік, а саме: через перетворення форми із засобу прикриття владою невідповідного народам і людині змісту панівної системи на засіб викриття справжньої суті змісту та змагання за відповідність змісту формі. Конкретно ж це означає змагання передусім за реалізацію всіх формально «існуючих» в СРСР конституційних прав і свобод, громадянських і національних, отже — за реалізацію радянської конституційної демократії; за реалізацію союзних взаємин національних республік СРСР, отже — за реалізацію їхніх суверенних прав, включно з правом на вихід із СРСР; за реалізацію взагалі всього того, що на словах, у писаних законах і в офіційній пропаганді в СРСР вважається за існуюче.

4. РУХ ЗА ДЕМОКРАТИЗАЦІЮ СРСР ТА ЗМАГАННЯ ЗА УКРАЇНІЗАЦІЮ І СУВЕРЕНІЗАЦІЮ УКРАЇНСЬКОЇ РСР, ЯК ШЛЯХ БОРТЬБИ ЗА НАЦІОНАЛЬНЕ ІСНУВАННЯ В УМОВАХ ПОДОЛАННЯ ВЛАСНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СЛАБОСТІ

Власне тому, що всі формальні конституційні права й свободи в їхньому пропагандно підсиленому представленні вважаються в СРСР за існуючі, а, за вкоріненим уже в побут ритуалом, усі в СРСР мають у це вірити чи принаймні вдавати, що вірять, то з цього цілком логічно й природньо мусила зродитися і така формула конкретного змагання за ці права й свободи в СРСР, як от: перетворення своїх формальних прав і свобод у фактичні шляхом практичного вживання їх самим у дії, як засобу передусім захисту своїх конкретних інтересів у кожному конкретному випадку порушення цих прав, а також і як засобу тиску на владу та змушування її трактувати ці права серйозно, як існуючі

справді, а не лише на словах. Саме на базі цієї формули й виник в СРСР від 60-х років формально легальний, загально-громадський і національний рух — спочатку протестів проти порушення скремих прав і законів, а потім — домагання реалізації всіх цих прав і законів. Зрештою, ставши сам об'єктом сваволі влади, що почала застосовувати проти цього руху формально незаконні репресії, цей рух перетворився на порозі 70-х років у глибокий і більш політичний рух за демократичну перебудову СРСР на базі не лише здійснення, але й удосконалення радянської конституційної демократії, зокрема ж — гарантування в ній міжнародно-правних положень відповідних декларацій Об'єднаних Націй про права й свободи людини і народів. Таким чином цей рух став просто демократичним рухом в СРСР, одним із засобів дії якого стало зокрема апелювання до міжнародних інституцій і світової громадськості, чим його дія набула також міжнародного значення.

Для українців така концепція загального демократичного руху в СРСР на легально-конституційній базі виявилася надзвичайно важливим відкриттям на шляху шукання розв'язки двох найголовніших проблем сучасного змагання за українські національні цілі в українській «межовій ситуації»: проблеми зовнішньо-політичної самотності і проблеми внутрішньо-національної слабкості. Загальна для всіх народів і людей в СРСР формула змагання за реалізацію своїх формально існуючих громадянських і національних прав у контексті відповідних міжнародно-правних декларацій Об'єднаних Націй — це формула, яка виводить українську справу з ізоляції — і в СРСР, і в ширшому світі

В СРСР ця справа, включно з її головним елементом — українським прагненням до самостійності — стає органічною частиною спільної для всіх народів СРСР, включно з російським народом, ідеї демократизації і децентралізації, що означає й суверенізацію України, включно з її фактичним усамостійненням через реалізацію права на вихід із СРСР. У зовнішньому ж світі так поставлена українська справа в СРСР, включно з українським легалістичним самостійництвом, стає також органічною частиною ідеї

мирного здійснення міжнародно-правної засади самовизначення, згідно з формально акцептованою Об'єднаними Націями схемою щодо цього.

Оскільки ж концепція демократизації і децентралізації СРСР на легально-конституційній базі лежить і в основі російського демократичного руху, про що свідчать його програмові документи, то це відкриває можливість не тільки уникнення конфронтації з цілим російським народом, а й співпраці з його значною частиною на базі антиімперіалістичної, але не антиросійської формули українського національного руху, що ніяк не виключає його остаточних самостійницьких цілей. Очевидно, що виключення таким чином українського національного руху в загальний для всіх народів СРСР демократичний рух набагато відтяжує неспівмірно великі труднощі на шляху змагання за українські національні цілі неспівмірно слабих українських національних сил, і це їх підсилює. Та головне в тому, що й сам характер такого демократичного руху, як змагання мирним, ненасильницьким шляхом, відкриває можливість того, що на даному етапі для нас найголовніше: зосередження наших зусиль на завданнях розбудови, розвитку наших внутрішньо-національних сил найвірнішим для цього способом — через мобілізацію цих сил навколо конкретних цілей щоденної боротьби за національне існування, що означає передусім боротьбу проти русифікації і росіянізації, тобто за українізацію, за збереження України українською.

Тільки таким шляхом можна подолати українську внутрішньо-національну слабкість, отже — довершити розвиток ще недорозвиненої української національної особистости. Бо народ без власної держави виростає в повноцінну націю лише в процесі постійної боротьби за своє національне існування. У цьому, власне, полягає спеціальна перевага процесу мирного, ненасильницького опору, як форми боротьби за національне існування. І тому, що саме подолання нашої внутрішньо-національної слабкості є нашою головною проблемою, варто в зв'язку з цим пригадати ті думки, які з приводу подібної ж проблематики свого народу писав ідеолог ненасильницької боротьби за незалежність Індії

-- Ганді. Ось його слова: «Безстороння аналіза слабостей своєї нації приводить до висновку, що причина колоніального панування лежить не лише в силі й жорстокості поневолювачів, але також у слабостях — пристосуванстві й егоїзмі поневолених». Ненасильницьку боротьбу можна назвати також процесом очищення бо нація втрачає свою свободу наслідком своїх слабостей і вад, і може здобути її тільки тоді, коли зуміє їх позбутися.»

5. ВИМОГИ СУЧАСНОЇ РЕАЛЬНОСТІ БОРЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛЬНІ ЦІЛІ НА БАТЬКІВЩИНІ ТА АНОМАЛІЯ ПРОТИЛЕЖНОСТІ ДО ЦЬОГО ПАНІВНИХ ПРЯМУВАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Але, що це все має спільного з нами поза Україною, у вільному для нас світі? Відповідь на це питання слід почати з обернення цього ж таки питання навпаки: а чи маємо ми щось спільного тут, у вільному для нас світі, з нашим народом в Україні, у невольному для нього світі? Якщо мова не просто про українців на еміграції, а про ту їхню національно ще живу й політично активну частину, що підходить під назву «політична еміграція», то її вартість, та навіть і сам сенс її існування, полягає тільки в тому, що вона має бути, власне, частиною свого народу поза межами батьківщини та тим самим — жити його вітчизняними проблемами і служити йому, як допоміжний чинник, у розв'язанні тих проблем. І коли проблеми українського змагання за національне існування й майбутнє є такі, як ось тут їх було наświetлено, то чи можемо ми, як ті, що вважаємо себе українською політичною еміграцією, не бути причетними до цієї проблематики, не вважаючи її частинно і своєю та не достосовувати й свою діяльність до тих самих конкретних завдань, які випливають із цього?

На жаль, доводиться ствердити факт, що з цього погляду наша політична еміграція в тому вигляді, який надає їй нині вирішальна в ній організована більшість, являє собою майже цілковиту протилежність тому, чим вона в сучасній українській «межовій ситуації» мала б бути. Досить відразу вказати хоча б на таку

ані малію, як те, що напрям і характер усієї діяльності нашої політичної еміграції визначають і нині ті ж самі середовища, які визначали українську національну політику поза **радянською** Україною та на еміграції ще перед другою світовою війною та під час неї. Як відомо, напрям їхньої політики з тих часів зазнав цілковитої поразки, яку спричинили не тільки об'єктивні обставини, а й концепційні вади та стратегічно-тактичні помилки й прорахунки самих тих середовищ. Не будемо тут осуджувати чи навіть і критикувати ці середовища, як то кажуть — «заднім числом», виявляючи цим свій т. зв. «задній розум». Бо ж не помиляються тільки ті, що нічого не роблять, а ці середовища до таких не належать і за це заслуговують на відповідне признание. Але помилки й поразки вимагають перегляду та переоцінки тих концепцій і схем, за якими в минулому робилася робота і робилися помилки, що привели до поразки. А зміна історичних обставин, як і зміна поколінь, вимагають і змін, як у формах, так і в самому змісті роботи.

Та ось уже три десятиріччя минули після закінчення другої світової війни і чверть с оріччя після останньої нашої поразки на пляху, визначаваному провідними середовищами тих часів. За ці десятиріччя кардинально змінилося становище України, що стала вся внутрішньою територією в пширеній на всю Східню Європу імперіяльній системі під домінацією СРСР: так само змінилося міжнародньо-політичне становище в світі на користь СРСР і на шкоду Заходу; ці зміни довели до тієї української «межової ситуації», в якій — самотня назовні і слаба внутрі українська нація стоїть, за словами Івана Голя, — перед «страшним і трагічним питанням: як бути, і бути чи не бути?». Та, незважаючи на це все, ніякого перегляду і ніяких змін у визначуваному старими середовищами напрямі й характері української політичної діяльності на еміграції ще й досі не сталося. Ба навіть більше: самі ці середовища, порівняно з тенденціями перших повоєнних років, зробили значний поворот назад і своїм переважаючим впливом вони навіть вилучили з очолюваної ними системи організованого життя української еміграції (осудивши, як нібито щось «вороже»)

нові й оновлені середовища носіїв тенденцій до перегляду і змін.

Ідеться головним чином саме про те, що на- нівний сьогодні напрям української політики на еміграції, протилежно до напрямку на батьківщині, базується великою мірою на старих ілюзіях щодо зовнішнього світу, але з другого боку також і на ілюзіях щодо власних національних сил. Саме з позицій таких ілюзій, з позицій ефемерних надій на якусь українську кон'юнктуру» в зовнішньому світі та калькуючий щодо можливих змін у міжнародно-політичному укладі сил, що ніяк від нас не залежить — з одного боку, а з другого боку — з позиції перебільшеної власної сили в Україні, яку маєє на увазі більше такою, якою б хотілося, щоб вона була, ніж такою, як вона насправді є, — саме з таких позицій в основному провадиться політична діяльність нашої політичної еміграції сьогодні.

Маю тут на увазі, звичайно, політичну діяльність наших сфійних чинників, наших т. зв. «державних» і «визвольних» центрів, що є втіленням політичної інерції нашої організованої емігрантської більшості. Крім цього, звичайно, є й шукання та спроби інших шляхів політичної діяльності на еміграції в інтересах та в відповідності до реальності України сьогодні. Та це покищо мало організована і тому мало відчутна меншість, хоч вона, здається, і висловлює наявні та потенційні тенденції неактивізованої, як то кажуть, «мовчазної більшості». І головне, що в умовах існуючої тепер системи політичної діяльності в нас на еміграції, ця частина фактично приречена на ролі постійно ігнорованого, а часом навіть і морально тероризованого, так би мовити, «дисидентства» — живаючи умовної аналогії зі становищем наших інакшесудців на батьківщині.

6. ШТУЧНО ВИГАДАНИЙ І СПРАВЖНИЙ ПОДІЛ СИЛ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ СЬОГОДНІ ТА ПОТРЕБА ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПЕРЕБУДОВИ ТАКОЖ НА ЕМІГРАЦІЇ

Власне, на цьому ґрунті в нас виник тут найбільш гострий поділ, що унеможлиблює концентрацію сил, які й на еміграції, як відомо, за-

надто слабі і щодалі більше слабнуть. І найбільш прикريم є той факт, що цей поділ оформлений (однобічною) пропагандою нашої організованої більшості на еміграції, як поділ немовбито на «революційних максималістів», за яких самі себе вважають найбільш голосні речники цієї більшості, і т. зв. ними «опортуністів-мінімалістів», — це найбільш недоречний штучний поділ. Бо про що, власне, йдеться насправді? Кожна нормальна політична спільнота мусить мати і консервативне, і, що так скажемо — «реконструктивне» начала, які разом, у змінному співвідношенні одне до одного — то в позиційній, то в опозиційній ролях, творять дві сторони однієї цілості, яка потрібна для позитивного творчої діяльності цілості. У нас же, фактично, уся цілість опанована середовищами і людьми, які є речниками самого лише консервативного начала, хоч вони, досить парадоксально, здебільшого виступають під вивіскою крикливої «революційності». А опозиції речників «реконструктивного начала», як нормально діючого чинника в одній системі цілості, у нас, власне, нема.

Оскільки такий стан речей, як відомо, відповідає тому, що звичайно називається тоталітарним, то відповідальні за цей стан нашої політичної еміграції носії нашого консервативного начала в декларативно-«революційному» обрамленні, незалежно від декларативного заперечення ними тоталітарної ідеології, фактично є в нас носіями **тоталітарного** варіанту організації нашої спільноти. Тому, коли вже говорити про справжній поділ у нас на еміграції, то він іде по тій лінії, що ігнорована опозиційна меншість, стаючи щодалі більше речником зростаючих тенденцій т. зв. «мовчазної більшості», усвідомлює себе і прагне оформити себе організаційно-політично, як носія саме демократичного начала нашої політично-еміграційної спільноти.

Іронічним збігом історичних обставин сталося так, що для нашої політичної еміграції тут, як і для нашого народу там, на батьківщині, першочерговим завданням часу нині стало завдання **демокраичної перебудови**, звичайно — з різними об'єктами перебудови і різними її цілями. Для нас, як політично діючої у вільному для нас світі частини нашого невольного народу,

об'єктом нашої перебудови має бути не нав'язана нам чужа система, а нами ж самими створена система організації нашої політичної діяльності — її форми, й її зміст. Але метою цієї перебудови в нас є досягнення якнайбільшої відповідності нашої діяльності завданням і цілям змагання нашого народу на батьківщині за своє національне існування і своє майбутнє в тих конкретних обставинах і формах та за ті конкретні цілі, які в сучасній реальності життя нашого народу він має.

7. ПОЗИЦІЯ РЕВОЛЮЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ЩОДО ШЛЯХІВ ЗМАГАННЯ ЗА УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛЬНІ ЦІЛІ «ТУТ І ТАМ» ТА ЩОДО ПОТРЕБИ ПЕРЕГЛЯДУ І ЗМІН

І тут треба сказати ясно, що в цьому питанні, звичайно, в нашій політичній еміграції дійсно існує поділ думок. Але в чому, власне, цей поділ думок полягає? Думка речників нашої, якщо можна так сказати, «консервативно-революційної», більшості знаходить свій вислів у формі популярної тези, що, мовляв, «у них там, в умовах СРСР, іншого вибору змагання за українські національні цілі, крім того, яким вони нині це змагання ведуть, немає»; але це, мовляв, «не є і не може бути вибір для нас, що стоїмо за наші остаточні, максималістичні, самостійницькі цілі»; отже, мовляв, «у них один шлях, а в нас інший, безкомпромісово-революційний». Яка ж опозиційна щодо цього думка? Мушу тут наголосити відразу ж: опозиційна щодо цього думка ніяк і ніскільки не є заперечною щодо таких питань, як остаточні, максимальні, самостійницькі українські цілі; та навіть і щодо революційного шляху боротьби. Щодо цього не може бути ніякого сумніву, і це якраз і наголошено в усіх програмово-політичних документах організованих середовищ опозиційної нині активної меншості. Зокрема ж це виразно й чітко наголошено в Програмі й відповідних публікаціях українського революційно-демократичного середовища, речником якого є автор цієї ось дсповіді.

Розходження думок полягає в тому, що, наприклад, наше революційно-демократичне середовище ставить питання так: якщо «вони там», тобто — українські національні сили на батьківщині, в тому стані і в тій ситуації, в якій вони там перебувають, не мають іншого вибору шляху змагання, як той, яким вони своє змагання там уже реально ведуть, то яким же чином і де можемо ми мати інший вибір шляху і вести ним змагання — де, в яких інших обставинах і якими іншими силами, ніж «вони там»? Якщо наші «консервативні революціонери» вбачають можливість іншого шляху в тому, що наявні нині обставини в Україні зміняться якимось чином іззовні, тобто, простіше кажучи, — наслідком дії певних зовнішніх сил, то нехай так прямо й скажуть; тоді це все таки була б якась конкретна позиція, якій може бути також пряма й чесна опозиція — в одній демократично-організованій цілості, в якій у такому разі, замість руйнного, як досі, поділу сил, міг би бути будівний розподіл зусиль.

Якщо йдеться про наше революційно-демократичне середовище, якого речником тут нині виступаю я, то наша думка щодо цього така: ми вважаємо, що зміна наявних обставин в Україні, як і в СРСР взагалі, принципово можлива також і тим, єдиним там до вибору нині, шляхом, який наші активні національні сили, разом з паралельно діючими силами в СРСР, уже обрали; тобто — шляхом змагання за демократичну перебудову СРСР, а в Україні зокрема — за її українізацію та суверенізацію. Але зміни цим шляхом можливі лише за однієї кінцевої умови: **ЯКЩО** на цьому шляху справді закриваються справді достатньо відчутні своїм тиском на владу сили. Звичайно — це довгий і нелегкий шлях, але це таки єдиний, що нині є, і він єдино певний. І це таки революційний шлях. бо це шлях **ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ** мирними ненасильницькими засобами, серед яких головним засобом змагання за революційні своїм змістом зміни стає сама ідея і практика **ДЕМОКРАТІЇ В ДІЇ**. Це також шлях тієї революції, яка зокрема для нашого народу нині є найважливіша: морально-національна революція свідомости. Це та революція, що її конкретною ціллю, безпосередньо можливою до

здійснення самими власними силами за будь-яких умов, є **здобуття національної самостійності в самих собі**. Бо без національно самостійної нації в особах більшості українців не може бути справді самостійної України за будь-яких умов.

Саме тому нам сьогодні, як ніколи, потрібна тут така демократична перебудова нашого організованого політичного життя, щоб воно було якнайбільш відповідним для якнайефективнішої праці в ролі допоміжного чинника змагання нашого народу на його, єдиному нині до вибору, шляху на нашій батьківщині в СРСР. Конкретні форми і деталі такої перебудови не є тут нині темою цієї доповіді. Тут ішла мова про головну підставу для такої перебудови: конечність усвідомлення того, що для цього найперше потрібний перегляд і зміни, на які нині настав уже крайній час. □

